

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЕГОЦЕНТРИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ

В статті розглядається проблема вікових відмінностей в егоцентричних проявах особистості, зокрема, такого виду егоцентризму як «егоцентрична спрямованість», яка відрізняється від інших видів меншою варіативністю у різних вікових групах і можливістю корекційного впливу. Розглядається методологічний аспект трактування поняття «егоцентризм» в психологічній науці.

Ключові слова: вікові особливості, егоцентризм, егоцентрична спрямованість, методологія.

К.М. Васюк

ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЭГОЦЕНТРИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматривается проблема возрастных отличий в эгоцентрических проявлениях личности, в частности, такого вида эгоцентризма, как «эгоцентрическая направленность», которая отличается от других видов меньшей вариативностью в разных возрастных группах и возможностью коррекционного воздействия. Рассматривается методологический аспект трактовки понятия «эгоцентризм» в психологической науке.

Ключевые слова: возрастные особенности, методология, эгоцентризм, эгоцентрическая направленность.

К.М. Vasjuk

AGE FEATURES OF THE EGOCENTRIC ORIENTATION OF THE PERSON

In the article we have described the problem age difference features of the egocentric implication of person, and type of the egocentrism is egocentric orientation. It is less variability in uneven-age groups and possibility of correctional influence. We have analyzed methodological aspect of the treatment of concept "egocentrism" in the psychology science.

Key words: age difference features, egocentrism, egocentric orientation, methodology.

Важливість проблеми природи та функцій Его підкреслюється великою кількістю досліджень теоретичного і прикладного характеру, починаючи з раннього філософського періоду. Особливо слід підкреслити праці таких дослідників, як: М. Аврелій, Н.О. Бердяєв, І.Ф. Гегель, Р. Декарт.

Особливу роль в дослідженнях Его відіграє такий його аспект, як егоцентризм. На початку досліджень егоцентризм розглядався виключно як феномен пізнання, пізнавальна позиція мислення. Зокрема, до такої думки, окрім Ж. Піаже,

схилилися К.О. Абульханова, В. Аверіна, С. Айзекс, Д. Бем, Дж. Брунер, Л.С. Виготський, Е. Гібсон, М. Доналдсон, Д. Елкінд, Г. Крайг, Ф. Райс, Дж. Фодор, Л. Фрідман, М. Х'юз та ін. Згодом зміст поняття «егоцентризм» збагатився за рахунок альтернативних точок зору на його психологічний зміст та функції, що, з одного боку, сприяло збагаченню знань про його природу, а з іншого – призвело до виникнення дискусій і суттєвих розбіжностей у поглядах.

Окрема проблематика дослідження спеціалізується на вивченні значення егоцентризму в структурі особистості, зокрема, такого аспекту, як стабільність-варіативність під впливом вікових змін особистості. Особливо брак таких досліджень спостерігається на вибірках дорослих різного віку.

Дослідники в першу чергу цікавляться егоцентризмом дитячого та підліткового віку, продовжуючи традиції Ж.Піаже, ігноруючи існування егоцентризму на пізніх стадіях онтогенезу, хоча ціла низка досліджень (Е. Гібсон, М. Доналдсон, Д. Елкінд, Р. Енрайт, Г. Крайг, М. Х'юз) довели можливість проявів егоцентризму в дорослих. Можна припустити, що це викликано відсутністю єдиного трактування сутності егоцентризму, чинників, які впливають на його появу, розвиток і подолання.

У вітчизняній психології егоцентризм пояснювався вирішальним впливом соціальних умов на формування психіки людини, тобто його формування вважалося наслідком неправильного стилю виховання. Серед дослідників егоцентричних проявів є Д.Б Ельконін і його учениця В.А. Недоспасова.

Пошуки причин егоцентризму привели дослідників до розгляду процесу формування характеру до складу якого входять егоцентричні прояви. Припущення, що егоцентризм є властивістю особистості або рисою характеру висувалося цілою низкою дослідників (А. Адлер, Е. Крепелін, Ю. Якубик), у вітчизняній психології його часто включали до структури спрямованості особистості, вочевидь, не досить чітко розмежовуючи з егоїзмом.

К.-Г. Юнг теж торкався проблеми егоцентризму в контексті визначення спрямованості особистості і вважав, що інтроверти від природи менш егоцентричні, ніж екстраверти, бо схильні до рефлексії, уважніші до свого внутрішнього

світу, отже і до внутрішнього світу інших. Сьогодні досі не проводилися фундаментальні експериментальні дослідження, що могли б підтвердити чи спростувати таке твердження повною мірою. До того ж сучасна психологічна наука інколи скептично ставиться до типологій, особливо таких спрощених, жде виділяються лише два типи, і все розмаїття індивідуальностей потрібно віднести до одного з двох [4].

Вже в психодинамічному підході егоцентризм вийшов за межі трактування його як феномену когнітивної сфери і набув риси соціально-психологічного феномену, хоча Ж. Піаже, який, звичайно, був знайомий з роботами З. Фрейда та його послідовників, використовував ідею про поетапне формування психіки дитини в своїй теорії, намагаючись виділити періоди в розвитку особистості, але не психосексуальні, а когнітивні. Він став вивчатися не тільки у дітей, а й у дорослих. Цей напрямок досліджень розробляли В.П. Критська, С.В. Зайцев, Л.П. Буєва [3].

Що стосується досліджень егоцентризму в онтогенезі, особливої уваги заслуговують праці Г. Крайга і Дж. Брунера. Дж. Брунер розглядав егоцентризм як пізнавальну позицію, яка знаходиться під впливом соціальних чинників, зокрема, важливу роль відіграє соціальна перцепція. У спілкуванні з іншими людина вчиться спостерігати за станами інших і співставляти свою точку зору і точку зору інших. Сферою досліджень Г. Крайга була вікова психологія. Цінність його праць – у відстеженні динаміки різних форм егоцентризму в онтогенезі раннього періоду життя. Г. Крайг багато в чому погоджувався з Ж. Піаже стосовно поглядів на природу егоцентризму. Він не був теоретиком і не створював особистих, оригінальних концепцій – його заслуга у систематизуванні вже існуючих робіт відомих дослідників. Але в сукупності це створило загальну картину розвитку егоцентризму в онтогенезі, не тільки в дитячому віці, але й і в більш пізніші періоди.

З точки зору Г. Крайга, до шести років діти повністю егоцентричні і не можуть врахувати позицію іншого. Після 8-13 років Я-образ дитини ускладнюється і відповідно змінюється особисте сприйняття світу. Відсутність зрілого механізму диференціації alter та ego відіграє вирішальну роль в функціонуванні особистості на цьому віковому етапі. Дитина некритично засвоює норми моралі і основні фо-

рми поведінки від своїх близьких через наслідування них. На певному етапі цей механізм необхідний, бо критичне ставлення до деяких заборон і норм може заважати їх засвоєнню і забирати набагато більше часу і психічної енергії.

Людина постійно висуває гіпотези про точки зору та думки інших людей і діє згідно з цих припущень, тому важливо для нормального функціонування механізму міжособистісної комунікації адекватно аналізувати точки зору інших. В своїх дослідженнях Г. Крайг робить висновок, що егоцентризм може зникати не повністю, він трансформується в інші форми поведінки на різних вікових етапах [1].

Зважаючи на недостатню експериментальну розробленість проблематики егоцентризму та егоцентричної спрямованості дорослих та, зокрема, такого його аспекту, як вікові особливості, ми провели експериментальне дослідження, що містило аналіз відмінностей в особливостях прояву егоцентричної спрямованості особистості у різних вікових групах, а також порівняння відмінностей егоцентричної спрямованості від інших форм егоцентризму, які класифікують як «особистісно-афективні» («Особистий міф», «Уявна аудиторія», «Сфокусованість на собі»).

Об'єкт дослідження – егоцентрична спрямованість особистості. **Предмет** – вікові особливості прояву егоцентричної спрямованості. **Мета** статті полягає у визначенні особливостей прояву егоцентричної спрямованості та особистісно-афективних форм егоцентризму на різних етапах онтогенезу. У ході дослідження були висунута **гіпотеза**: егоцентрична спрямованість та особистісно-афективні форми егоцентризму можуть мати високий ступінь вираженості не тільки в дитячому, але і в дорослому віці.

Для розв'язання поставлених в дослідженні завдань використовувались наступні методи: теоретичні – аналіз та узагальнення результатів дослідження представленої проблематики в науковій літературі; емпіричні методи – спостереження, тестування, зокрема використовувалися методики визначення рівня егоцентризму з урахуванням різновікових вибірок такі, як «Тест егоцентричних асоціацій» Т. Сцутрової, анкетування, а також методи математичної обробки даних – оцінка

достовірності відмінностей між досліджуваними групами за допомогою t- критерію Стюдента.

Загальний об'єм вибірки досліджуваних 473 особи віком від 11 до 65 років. Чоловіки і жінки пропорційно представлені в кожній віковій групі, тому гендерні відмінності нами не враховувалися. У ході дослідження були отримані результати, які в деяких пунктах співпадають з результатами дослідження попередніх вечних, але в деяких аспектах мають неочікувані результати. Як і припускала Т.В. Рябова, егоцентризм має свою динаміку у віковому аспекті.

В нашому дослідженні розглядається егоцентрична спрямованість, що виражається у показнику «Еготизм», а також особистісно-афективні форми егоцентризму:

- «особистий міф» – схильність до фокусування на своєму Его, що виражається в переживанні власної унікальності;
- «уявна аудиторія» – фіксація індивіда на власному Его, яка виражається в уявленні, що оточуючи постійно цікавляться його персоною;
- «сфокусованість на собі» – постійна концентрація уваги індивідом на власних проблемах та переживаннях, що здаються набагато значущими за переживання інших; це призводить до втрати інтересу до внутрішнього світу інших, проблем в спілкуванні, розумінні інших, навіть близьких людей.

Таблиця 1

Зведена таблиця середніх показників рівня вираженості основних форм егоцентризму від підліткового до похилого віку

Вікові групи	Середні показники вираженості основних форм егоцентризму			
	Еготизм	Особистий міф	Уявна аудиторія	Сфокусованість на собі
Молодший підлітковий	16,42	13,95	13,66	16,12
Середній підлітковий	14,78	14,08	15	15,97
Старший підлітковий	14,18	15,09	14,33	16,98
Юнацький	15,27	14,29	14,01	18,05
Середньої зрілості	11,73	11,69	12,13	15,96
Пізньої зрілості	9,8	12,3	11,35	13,92
Хворі віку середньої зрілості	12	15,3	14,47	17,88
Хворі віку пізньої зрілості	10	13,06	11,44	13,56

У показниках за шкалою «Еготизм», який є по суті вираженням егоцентричної спрямованості (досить сталого утворення) спостерігається стабільне зниження його рівня вираженості з віком. Найперший стрибок відбувається між 13-14 роками. Рівень вираженості еготизму у 7-класників значно вищий за рівень еготизму у будь-якому іншому віці. Показник t-критерію Стюдента стабільно зростає від однієї вікової групи до іншої у порівнянні її з 7-класниками і завжди є статистично значущими на рівні $p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$, навіть $p \leq 0,001$.

У 14-річних підлітків темп зниження егоцентричних проявів уповільнюється, тому статистично достовірної різниці між 14, 15 і 17-річними не спостерігається, але у порівнянні з особами 30-40 років і старших, ці зміни все ж суттєві і статистично достовірні на рівні значущості $P \leq 0,01$. В юнацькому віці показник t-критерію Стюдента знаходиться у межах статистичної достовірності на рівні $P \leq 0,01$, так само, як і різниця між середнім і похилим віком.

Отже у випадку з еготизмом ми бачимо повне підтвердження теоріям пропіажевських дослідників, що рівень егоцентризму зменшується з віком

Загалом, вікова динаміка показників «Еготизму» і статистичний аналіз вказує на те, що ця форма егоцентризму умовно може бути названа «когнітивною». Характер її зміни повністю відповідає описаному Ж.Піаже феномену когнітивного егоцентризму. Це стала особистісна властивість, яка з віком значно знижує рівень вираженості і практично не реагує на несприятливі умови життя, що загрожують цілісності Его людини, дестабілізують емоційну сферу, але це припущення ще потребує додаткової статистичної перевірки.

Ці результати дають нам підстави стверджувати, що в похилому віці у переважній більшості людей егоцентризм не загострюється, як припускали деякі дослідники, а, навпаки, знижується, і навіть критичні ситуації не є достатньою підставою для його збільшення.

Три інші форми егоцентризму, що іменуються особистісно-афективними, мають відмінності не тільки за структурою і функціями, але й за походженням та взаємодією з іншими психічними феноменами.

Стосовно результатів за шкалою «Особистий міф», то ця форма егоцентризму вважалася авторами-розробниками притаманною виключно підлітковому віку, але, як бачимо, у студентів-юнаків її показники навіть перевищують підліткові та й у середньому і похилому віці не спостерігається значного зниження середніх показників за цим критерієм. У молодшому і середньому підлітковому віці прогресування цієї форми егоцентризму незначне і статистично недостовірне. Певне загострення вираженості «Особистісного міфу» відбувається в юнацькому віці, що може пояснюватись зміною соціального статусу у зв'язку з переходом на навчання у вищу школу. Максимальні значення цього показника співпадають з показниками 15-річних. Напевне, саме в цей віковий період відбувається інтенсивне становлення самосвідомості, ціннісної сфери, а отже, людина почуває себе унікальною. Це переживання, власне, і складає сутність «Особистого міфу». Але потім, у середньому і похилому віці, відбувається істотне зменшення вираженості «Особистого міфу», хоча різниця між цими віковими групами несуттєва і статистично недостовірна. Очевидно, спад і стабілізація цієї форми егоцентризму відбувається після 20-25 років, коли повністю завершується формування вищих моральних структур особистості, її світогляду, спрямованості в цілому.

На відміну від еготизму «Особистий міф» має статистично значущих відмінностей у людей, що знаходяться у відносно благополучному становищі та людей, що переживають кризові стани, але це стосується лише середнього віку.

Дані, отримані за шкалою «Уявна аудиторія», мають свої специфічні ознаки, які відрізняють їх від інших форм егоцентризму. Суттєве підвищення показників за шкалою «Уявна аудиторія» відбувається у віці приблизно 14 років (що відповідає 8-му класу загальноосвітньої школи) та в юнацькому віці. З віком теж відбувається його поступове зниження, тут загальна тенденція більшості форм егоцентризму збігається, але в осіб, які переживають життєві кризи, його рівень трохи підвищений у порівнянні з індивідами аналогічного віку, але таких, що знаходяться в стабільній і сприятливій життєвій ситуації. У 12-13-річних підлітків показники за шкалою «Уявна аудиторія» достовірно нижчі за школярів, що старші всього на один рік (значимість $P \leq 0,05$). У 15 років загострення зменшується май-

же до рівня 7-класників, потім, як і у випадку з показниками за шкалою «Особистий міф» відбувається сплеск його вираженості у студентів (юнацький вік), а вже потім показники поступово знижуються протягом життя до похилого віку включно.

На відміну від показників «Особистого міфу», у випадку з «Уявною аудиторією» різниця між вибірками середнього і похилого віку статистично достовірна. Сумарний показник по вибіркам середнього і похилого віку у порівнянні з особами аналогічного віку, але такими, що перебувають у стані кризи, достовірно нижчий на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$. Такий аналіз варто зробити більш диференційованим, тому що нами вже була доведена достовірна вікова динаміка егоцентричних проявів.

Тенденція підвищення рівня егоцентризму в людей, що перебувають у складній життєвій ситуації більше характерна особам середнього віку. У цій вибірці стрибок показників «Уявної аудиторії» досить значний на рівні статистичної значущості $p \leq 0,01$. У похилому віці ця різниця майже не простежується, як і за всіма іншими показниками. Це, звичайно, свідчить не стільки про те, що особи похилого віку менш егоцентричні, але й про те що кризова ситуація не впливає на збільшення рівня егоцентризму. Можливе пояснення в тому, що люди похилого віку частіше хворіють, тож сприймають цю ситуацію як належне. Вони, скоріше за все, з більшим розумінням і толерантністю ставляться до хвороб та інших неприємних випадків, бо мають значніший життєвий досвід таких ситуацій.

Ці результати дають нам підстави стверджувати, що в похилому віці у переважної більшості людей егоцентризм не загострюється, як припускали деякі дослідники [1; 3], а, навпаки, знижується, і навіть критичні ситуації не є достатньою підставою для його збільшення.

Результати порівняльного аналізу даних за шкалою «Сфокусованість на собі» мають зовсім відмінну від інших форм егоцентризму динаміку прояву. Так, його загострення приходить на юнацький вік. У межах підліткового відбуваються певні коливання, але вони не є значними. Можливо, цей феномен у підлітків компенсується за рахунок вікових особливостей, зокрема потреби у спілку-

ванні, прагнення підлітка бути прийнятим в групі, що само по собі є соціоцентричною тенденцією, або принаймні, екстравертованою, а «Сфокусованість на собі» – показник за своїм психологічним змістом, скоріше, нагадує інтровертовану форму егоцентризму. Підліток прагне спілкування, хоче бути прийнятим у групі, тому «Сфокусованість на собі» вступає в протиріччя з таким його бажанням. В юнацькому віці на перший план виступає індивідуалізм, власне Его, юнак прагне дослідити власну особистість, самореалізуватися, тому ця форма егоцентризму законо-мірно збільшується.

«Сфокусованість на собі», на відміну від двох попередніх особистісно-афективних форм егоцентризму, має підвищені показники середніх значень, не вимагає участі Іншого у завершенні сценарію розгортання в поведінці, бо «Уявна аудиторія» – це робота на публіку, коли людина, центруючись на собі, все ж вимагає уваги оточуючих, «Особистий міф» теж обов'язково загострює значення Іншого, для якого він, власне, і створюється.

Наростання вираженості цієї форми егоцентризму в онтогенезі відбувається поступово і також поступово зменшується, утворюючи картину нормального статистичного розподілення, тому в середньому віці показник за шкалою «Сфокусованість на собі» досягає рівня раннього та середнього підліткового віку. Цей факт явно спростовує гіпотезу про те, що егоцентризм лінійно зменшується з віком, та ті форми, які спочатку вважалися підлітковими характерні лише для цього віку. Цей закон має певний сенс лише для деяких його форм, але не для всіх. Тому різниця у показниках між середнім та підлітковим віком статистично недостовірна, бо майже співпадає.

Значний обсяг вибірки дозволяє стверджувати, що ці дані цілком обґрунтовані та достовірні. У дорослих за цією шкалою у зрілому віці теж відбуваються певні зміни (рівень значущості $p \leq 0,01$).

Подальші перспективи досліджень в цьому напрямку ми бачимо у вивченні детермінант, які впливають на рівень вираженості егоцентричної спрямованості, а також пошук ефективніших методів його корекції.

Список літератури

1. Анненкова Н. В. Динамика соотношения подросткового эгоцентризма и становления идентичности: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Н.В. Анненкова. — М., 2004. — 172 с.
2. Каменская В. Г. Возрастные и гендерные системы психологических защит / В.Г. Каменская // Психологический журнал. — 2005. — Т. 26 — № 4. — С. 77-83.
3. Пашукова Т. И. Эгоцентризм: феноменология, закономерности формирования и коррекции / Т.И. Пашукова. — Кировоград: Центр.-Укр. изд-во, 2001. — 338 с.
4. Соколова Е.Т. Психология нарциссизма / Е.Т. Соколова, Е.П. Чечельницкая. — М.: Учебно-метод. коллектор „Психология”, 2001. — 90 с.